

General aspects and tasks of forensic examination within the framework of criminal proceedings

Shodmonbek FATULLAEV¹

Tashkent State University of Law

ARTICLE INFO

Article history:

Received September 2025

Received in revised form

5 September 2025

Accepted 10 October 2025

Available online

25 October 2025

Keywords:

criminal procedure,
forensic examination,
evidence,
investigation,
judicial practice,
legal foundations,
fair trial,
scientific approach,
expert institution,
criminal procedural law,
science and technology.

ABSTRACT

This article analyzes the general aspects, content, and significance of forensic examination within the criminal process. The research aims to improve criminal procedural law and to develop scientific and practical recommendations for the effective use of the institution of forensic examination in investigative and judicial practice.

2181-1415/© 2025 in Science LLC.

DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol6-iss10/S-pp89-95>

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

Jinoyat protsessi doirasida ekspertizaning umumiy jihatlar va vazifalari

ANNOTATSIYA

Kalit so'zlar:

jinoyat protsessi,
sud ekspertizasi,
dalillar,
tergov,
sud amaliyoti,
huquqiy asoslar,
adolatli sudlov,
ilmiy yondashuv,
ekspertiza instituti,
jinoyat-protsessual huquq,
fan va texnika.

Mazkur maqolada jinoyat protsessi doirasida sud ekspertizasining umumiy jihatlar, mazmuni va ahamiyati tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari jinoyat-protsessual huquqni takomillashtirish, tergov va sud amaliyotida ekspertiza institutidan samarali foydalanish bo'yicha ilmiy va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

¹ Independent Researcher, Tashkent State University of Law. E-mail: shodmonbek080@gmail.com

Общие характеристики и задачи экспертизы в рамках уголовного

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:

уголовный процесс,
судебная экспертиза,
доказательства,
следствие,
судебная практика,
правовые основы,
справедливое правосудие,
научный подход,
институт экспертизы,
уголовно-процессуальное
право,
наука и техника.

В данной статье проанализированы общие характеристики, содержание и значение судебной экспертизы в рамках уголовного процесса. Результаты исследования направлены на совершенствование уголовно-процессуального права, а также на разработку научных и практических рекомендаций по эффективному использованию института экспертизы в следственной и судебной практике.

KIRISH

So'nggi yillarda jinoyatchilikning yangi shakllari — kiberjinoyatlar, shaxsiy ma'lumotlarni noqonuniy ishlatish, moliyaviy firibgarlik, texnologik jinoyatlar kabi yo'nalishlarning kengayishi natijasida sud-ekspertiza faoliyati oldiga yangicha talablar qo'yilmoqda. BMTning Jinoyat va giyohvandlikka qarshi kurash boshqarmasi (UNODC)ning 2024-yilgi global hisobotiga ko'ra, dunyoda jinoyatlar soni o'tgan besh yilda 11 foizga oshgan, shuningdek, kiberjinoyatlar sohasidagi zarar hajmi 8 trillion AQSH dollariga yetgan. Ushbu ko'rsatkich ekspertiza institutining ahamiyatini yanada oshirmoqda.

O'zbekiston Respublikasida ham so'nggi yillarda jinoyat ishlari bo'yicha ekspertiza tayinlash va o'tkazish hajmi yildan-yilga ortib bormoqda. Masalan, 2020-yilda 28,6 mingta, 2023-yilda esa 37,4 mingta, 2024-yilda esa 39 mingdan ortiq ekspertiza ishlari amalga oshirilgan. Shu bilan birga, ekspertiza tayinlovchi organlarning xatolari, dalillarni to'liq rasmiylashtirmaslik, yoki namunalar yetarlicha to'planmagani sababli har yili 10–12 foiz ekspertiza materiallari ijrosiz qaytarilmoqda.

Bu esa sud-ekspertiza faoliyatida protsessual tartiblarni aniq belgilash, ekspertiza tayinlash mezonlarini yagona shaklda ishlab chiqish, ekspert xulosalarini baholashning normativ-huquqiy asoslarini takomillashtirish zaruratini yuzaga keltirmoqda.

ASOSIY QISM

Hozirgi kunga kelib, jinoyatlarni sodir etishda yangi usullar qo'llanilayotganligi, buning uchun texnikaning zamonaviy imkoniyatlaridan foydalanilayotganligi, uyushgan guruh jinoyatchilarining umumiy bilim saviyasi ham bir muncha yuksalgani hech birimiz uchun yangilik emas[1]. Shu munosabat bilan ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarda keng tizimli sohalar bo'yicha faoliyat yurita oladigan maxsus bilimlarga ega shaxslarga bo'lgan ehtiyoj uzviy oshib bormoqda. Bu ijobiy tendensiyaning rivojida ekspertiza institutining ahamiyati beqiyos bo'lib, fan-texnika taraqqiyoti sharoitida uning yangidan-yangi turlari rivojlanib borayotganligi ham unga bo'lgan ishonchning yaqqol ifodasidir[2].

Hozirgi kunda fan va texnikaning ilg'or yutuqlaridan keng foydalanilmas ekan, odil sudlovni ta'minlaydigan idoralar faoliyatining samaradorligini tasavvur etish qiyin.

Ekspertizaning odil sudlov uchun ahamiyatini men inson ko'zining hayotiy muhimligiga qiyoslagan bo'lar edim. Zero, ekspertiza xulosasiga ko'ra aniqlanadigan holat ham jinoyatni fosh etishda, aybdorning qilmishiga to'g'ri huquqiy baho berishda, ya'ni jinoyat yuzasidan huquqiy haqiqatni anglab yetishda ko'zimiz yanglig' zarurdir[3].

Shundan kelin chiqib, hozirgi kunda fan va texnikaning jadal rivojlanishi sharoitida jinoyat ishini faqat guvoh, jabrlanuvchi va ayblanuvchilarni so'roq qilish hamda ayrim tergov harakatlari bilan cheklab olib borish yetarli samara bermayapti. Bunday yondashuv ko'p hollarda dastlabki tergovning to'liq, xolis va adolatli amalga oshmasligiga sabab bo'lmoqda. Shu bois, zamonaviy tergov jarayonida sud ekspertizasining roli sezilarli darajada ortib bormoqda. Ekspertiza nafaqat dalillarni to'plash, tekshirish va mustahkamlashga xizmat qiladi, balki tergovchiga ilmiy asoslangan yo'nalish berib, jinoyatning asl holatini aniqlash, versiyalarni kengaytirish va tergov strategiyasini to'g'ri tanlashda muhim omil sifatida namoyon bo'lmoqda.

Bugungi kunda ekspertiza faoliyatiga fan va texnikaning eng so'nggi yutuqlarini joriy etish nafaqat tergov samaradorligini oshiradi, balki odil sudlovni ta'minlashning muhim kafolati sifatida ham xizmat qiladi. Shu jihatdan, ekspertiza zamonaviy jinoyat-protsessual tizimning ajralmas, ilmiy asoslangan va ishonchli tarkibiy qismi hisoblanadi.

M.H.Rustamboyev fikricha, "sodir bo'lgan jinoyatni ochish va tergov qilishning nazariy asoslarini ishlab chiqishda boshqa huquqiy fanlar orasida kriminalistika asosiy o'rinni egallaydi, desak yanglishmagan bo'lamiz. Hozirgi kunda tergovni muvaffaqiyatli yuritib, odil sudlovni ta'minlashda kriminalistika texnikasiga asoslangan turli maxsus bilimlarni qo'llash bilan o'tkaziladigan ekspertizalar salmoqli o'rin egallaydi"[4].

B.B.Hidoyatov o'rinli ta'kidlaganidek, ko'pgina holatlarda tergovchilar ekspertiza ahamiyatini tushunmasdan, unga ishonchsizlik bilan qarab, o'zlarining bilimlariga tayanishga harakat qiladilar, lekin ba'zi holatlarda faqatgina ekspertiza yordamidagina juda murakkab va chalkash jinoyat ishlarini ochish mumkin ekanligini unutib qo'yishadi[5].

Chunonchi, R.A.Muxitdinov ta'biri bilan aytganda, "jinoyatchilikka qarshi kurashda ekspertizaning roli nihoyatda muhim. Jinoyat ishlarini qonuniy, asoslangan va adolatli hal qilish, ish bo'yicha haqiqatni aniqlashda ekspertiza xulosasining ahamiyati va o'rni beqiyosdir"[6].

Q.I.Isarov ham ekspertizaning odil sudlovni amalga oshirishdagi o'rni haqida fikr bildirib, "jinoyatchilikni oldini olish, jinoyatlarni fosh etish, jinoyat protsessida adolat mezonlariga amal qilishda dalillar maqbulligini ta'minlash fuqarolarning huquq va erkinliklari himoyasining asosiy kafolati bo'lishini e'tiborga olgan holda ilm, fan yutuqlaridan unumli foydalanish davr taqozosi bo'lib, bunda ekspertlarning o'rni beqiyosdir"[7], deb e'tirof etadi.

S.A.Otaxo'jayev bu borada "zamonaviy sharoitlarda har bir turdagi faoliyatning samarasi birinchi galda ushbu faoliyatning vazifalarini hal etishda fan va texnika yutuqlaridan keng foydalanishni taqozo etadi. Bu yutuqlarni huquqni muhofaza qilish amaliyotiga tatbiq etishda asosiy o'rinni sud ekspertizasi egallaydi. Shu sababli fan va texnikaning zamonaviy imkoniyatlariga asoslangan ekspertizadan keng foydalanish muhim rol o'ynaydi va ekspertizaning nazariy hamda amaliy masalalarini rivojlantirishda katta ahamiyatga ega"[8].

Yu.S.Pulatov ta'kidlashicha, "ekspertiza amaliyotida moddiy obyektlarni tadqiq etishning fizika, kimyo, biologiya, mineralogiya, amaliy matematika va boshqa tabiiy va texnik fanlarning yutuqlarini qo'llashni o'z ichiga olgan yangicha samarali usullar joriy etildi. Ayniqsa, bunday usullardan turli-tuman materiallar, moddalar va buyumlarni tadqiq etish vaqtida keng foydalaniladi. Bu ekspert tadqiqoti jarayonini kengaytirib qolmay, balki ekspertizalarni tergov taktikasi jihatlarini o'zgarishiga ham olib keladi"[9].

Yuqoridagi mulohazalardan kelib chiqib, jinoyat protsessida ekspertizaning roli va ahamiyati yil sayin ortib borayotganini ta'kidlash o'rinlidir. Shu bilan birga, ayrim tadqiqotchilar to'g'ri qayd etganidek, ekspertiza imkoniyatlaridan oqilona va maqsadga muvofiq foydalanish zarur. Aks holda, asossiz yoki noo'rin tayinlangan ekspertiza natijasida jinoyat ishi bo'yicha tergov va sud muhokamasi muddati bekorga cho'zilib ketishi, shuningdek, davlat ekspertiza muassasalarining moddiy-texnik bazasi hamda ekspertlarning mehnati samarasiz ketishi ehtimoli mavjud.

Guvohi bo'lganimizdek, deyarli barcha adabiyotlarda ekspertiza jinoyat ishlarini ochishda juda katta natija beruvchi isbotlash vositasi, ayrim hollarda esa, haqiqatni aniqlashdagi yagona dalillarni to'plash usuli sifatida baholanadi. Ushbu holatni bizningcha, quyidagi omillar bilan izohlash mumkin: birinchidan, ekspertizaning huquqiy tabiati, ya'ni faktlar haqida ma'lumotlarni olishga sabab bo'luvchi obyektiv usul ekanligi; ikkinchidan, yangi ilmiy-texnik yutuqlarning muntazam taraqqiy etib borishi.

Bevosita ekspertiza tushunchasining lug'aviy ma'nosi to'g'risida to'xtalib o'tsak. Jumladan, yuridik ensiklopediyada "ekspertiza (lotincha "response" – "javob"; "expertus" – "tajribali, tajribadan biluvchi") –mutaxassis yoki mutaxassislar guruhi tomonidan u yoki bu sohada malakali yechim talab qilinadigan masalalarni o'rganish"[10] sifatida ta'riflanadi.

"Jinoyat ishlari bo'yicha ekspertiza – alohida maqomga ega bo'lgan ekspertiza turi bo'lib, u maxsus bilimlarga asoslangan tadqiqotda namoyon bo'lishi bilan ham e'tiborlidir. Jinoyat ishlari bo'yicha ekspertiza boshqa turdagi ekspertizalardan o'zining tayinlanish va o'tkazish tartibi Jinoyat-protsessual kodeksida qat'iy va aniq belgilanganligi bilan farqlanadi." [11]

B.B. Hidoyatov "dastlabki tergov va sud muhokamasi jarayonida fan, texnika, san'at va kasb-hunar sohasida maxsus bilimlar yuzasidan savollar tug'ilishi mumkin. Surishtiruvchi, tergovchi, prokuror, sudya, mutaxassis, xolislarning mazkur bilimlarga egaligi ekspertiza tayinlash zaruriyatidan ozod etmaydi" [12] A.Norboyev ekspertizani

shunday ta'riflaydi: "Ekspertiza jinoyat ishi bo'yicha aniqlanishi lozim bo'lgan muhim holatlarni fan, texnika, san'at va turli kasb-hunar sohasidagi yutuqlardan foydalanib aniqlashga, dalillar to'plashga yo'naltirilgan protsessual tergov harakatidir" [13]

Yuqoridagi ta'riflarda ko'rishimiz mumkinki, olimlarimizning ta'riflarida faqatgina maxsus bilimlar orqali aniqlash va dallilarni to'plash bilan bog'liq degan bir tor tushunchada to'xtalib qolingan. Ammo ushbu tushuncha nafaqat bular balki, uning dalillarni tekshirishdagi o'rni ham mavjudligini e'tibordan chetda qoldirgan.

Shuningdek, berilgan ta'rifda ekspertiza o'tkazilishining asosiy manbai sifatida sud yoki tergovchi tomonidan rasmiy tarzda qabul qilinadigan protsessual hujjatning ahamiyati ham yoritilmagan.

R.Alimova "ekspertiza protsessual qonun asosida surishtiruv, tergov yoki sud organlari tomonidan tayinlanib, maxsus bilimlarga ega shaxs –ekspert tomonidan o'tkazilgan tekshiruv bo'lib, uning natijasida alohida protsessual hujjat – ekspert xulosasida rasmiylashtiriladi" [14] deb yozadi. Ushbu ta'rifda esa maxsus bilim haqida hech qanday gap bormagan.

N.M.Qo'shayev va Sh.F.Fayziyevlar "tergov qilishda va sud muhokamasida jinoyat ishini to'g'ri hal qilish uchun fan-texnika, san'at yoki hunarmandchilikka doir maxsus bilimlar zarur bo'ladi, shunday bilimlarning surishtiruvchi, tergovchi, prokuror, sudya, mutaxassislar, xolislarida bo'lishi ekspertiza tayinlash zaruriyatini yo'q qilmaydi" [15] ushbu ta'rif ham deyarli kamchiliklardan holi deya olamiz ammo, olimlarimiz tomonidan ekspertiza tadqiqoti natijasida chiqariladigan ekspertiza xulosasi haqida keltirib o'tish kamchilik sifatida qolib ketgan. Yana bir qancha olimlarimiz tomonidan ta'riflar keltirilgan bo'lib ularda bir qancha kamchiliklar nomoyon bo'lgan.

Xususan, I.R.Astanov o'z tarifida "Ekspertiza - surishtiruvchi, tergovchining qarori yoki sud ajrimiga asosan tayinlanadigan, jinoyat ishi uchun muhim bo'lgan faktik ma'lumotlarni aniqlash maqsadida tadqiq etish uchun yuborilgan obyektlarni ekspertning fan, texnika, san'at, kasb-hunar sohalari bo'yicha maxsus bilimlardan foydalanib tekshirishi va uning bu haqda xulosa berishidan iborat protsessual harakatdir".[16]

Ushbu ta'rifda biz bevosita ekspertizaga doir ta'rifning yaqqol to'laqonli shaklini ko'ra olamiz. Keling ushbu ta'rifga birma bir to'xtalib o'tgan holda ushbu ta'rifning aniqligini yoritamiz.

Birinchidan, jinoyat ishi uchun muhim bo'lgan faktik ma'lumotni aniqlash. Faktik ma'lumot deganda biz: "faktlar to'g'risida qonuniy manbalardan olingan ma'lumotlarni" [17] ntushunamiz. Ya'ni, jinoyat hodisasi to'g'risida ma'lum qiluvchi, jinoyat ishida dalil sifatida foydalanilishi mumkin bo'lgan ma'lumotlardir.

Ikkinchidan, Fan, texnika, san'at, kasb-hunar sohalari bo'yicha maxsus bilimga ega bo'lishlik ekspert shaxsining muhim talablaridan biri hisoblanadi.

Shu o'rinda maxsus bilim tushunchasiga ham to'xtalib o'tish zarur. V.D.Arsenev va V.T.Zabolotskiylar fikricha, "maxsus bilim deganda, ilmiy va amaliy faoliyat natijasi bo'lgan ma'lumotlar tizimi tushuniladi" [18]

Uchinchidan, eng muhim bo'lgan ekspertning xulosa berishi. Qaysiki, jinoyat protsessual qonunchiligi hamda jinoyat ishida muhim fakt hisoblangan hujjat.

Demak, jinoyat ishlari bo'yicha ekspertiza o'tkazishda "maxsus bilim" deganda fan, texnika, san'at va kasb-hunar sohalarida uzoq muddatli amaliy faoliyat natijasida shakllangan ko'nikmalar tushuniladi. Shu bilan birga, har qanday maxsus bilimga asoslangan tadqiqot ekspertiza maqomini olavermaydi. Faqatgina jinoyat ishini yuritish bilan bog'liq va ma'lum bir huquqiy maqsadni ko'zlagan tadqiqotlarga ekspertiza sifatida e'tirof etilishi mumkin. Shu sababli ekspertizaning jinoyat jarayonidagi o'rni va ahamiyati nafaqat sifatli o'tkazilgan tadqiqot bilan, balki tegishli protsessual tartiblarga rioya etilishi, ekspert xulosasida ifodalangan daliliy ahamiyatga ega faktlar hamda jinoyatga aloqador holatlar o'rtasidagi obyektiv bog'liqlik mavjudligi bilan ham belgilanadi.

Shuningdek, ekspertizaning quyidagi o'ziga xos jihatlarini ham alohida ta'kidlash maqsadga muvofiqdir: jinoyat ishi doirasida taqdim etilgan ma'lum bir obyekt yoki predmetni tadqiq etishda maxsus bilimlardan foydalanilishi; tadqiqotning vakolatli shaxs — tergovchi yoki sudya topshirig'iga binoan maxsus subyekt, ya'ni ekspert tomonidan amalga oshirilishi; ekspertizani tayinlash, o'tkazish va uning natijalarini rasmiylashtirish tartibining qonun bilan qat'iy belgilanganligi; dalilning mustaqil turi sifatida ekspert xulosasi ko'rinishida rasmiylashtiriladigan, o'tkazilgan tadqiqot natijalarining mavjudligi.

XULOSA

Shunday qilib, jinoyat ishlari bo'yicha ekspertiza tayinlash, o'tkazish va xulosalarni baholashning protsessual jihatlarini takomillashtirish nafaqat ilmiy, balki amaliy ahamiyatga ega masala hisoblanadi. Bu jarayon sud-tergov faoliyatining shaffofligini ta'minlash, dalillar ishonchligini oshirish, shuningdek, fuqarolarning huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilishga xizmat qiladi. Shu ma'noda, ekspertiza institutining huquqiy maqomini mustahkamlash, zamonaviy texnologiyalarni keng joriy etish va xalqaro standartlarga mos, yagona hamda samarali tizimni shakllantirish dolzarb vazifalardan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston yuridik ensiklopediyasi / Mas'ul muharrir: N.Toychiyev. – Toshkent: Adolat, 2009. – B.545- 546.

2. Кузякин Ю.Л., Российский Б.В. Судебные экспертизы по делам об административных правонарушениях и сфере дорожного движения // Закон и право. – Москва, 2005. – №7. – С. 72.

3. Хидоятлов Б.Б. Следственные действия, проводимые в уголовном процессе (учебное пособие – курс лекций). – Ташкент: ТГЮИ, 2006. – С. 165.

4. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksiga sharhlar. Mualliflar jamoasi. Mas'ul muharrir: prof. G'.A.Abdumajidov. – Toshkent: TDYUI, 2009. – B.298.

5. Alimova R., Otaxo'jayev S. Sud ekspertizasini tashkil qilish va o'tkazish masalalari. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2001. – B. 4.
6. Jinoyat protsessi. Umumiy qism. Darslik / Prof. Z.F.Inog'omjonovanning umumiy tahriri ostida. – Toshkent: TDYUI, 2008. – B. 400; Inog'omjonova Z.F., To'laganova G.Z., Nikiforova Ye.N. Jinoyat protsessi. Mualliflar jamoasi. Darslik. – Toshkent: Cho'lpon, 2007. – B.113; Qo'shayev N.M., Fayziyev Sh.F. Jinoyat protsessida o'tkaziladigan tergov harakatlari / Prof. Z.F.Inog'omjonovanning umumiy tahriri ostida. – Toshkent: TDYUI, 2007. – B. 167.
7. Astanov Istam Rustamovichning Jinoyat ishlari bo'yicha ekspertiza o'tkazish: nazariya va amaliyot. Yuridik fanlar nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. 22 b¹ Muxammadiyev A.A. Dalillar nazariyasi muammolari. O'quv qo'llanma / Yu.f.d. Z.F.Inog'omjonova tahriri ostida. – Toshkent: TDYUI, 2008. – B.20.
8. Арсеньев В.Д., Заболоцкий В.Т. Использование специальных знаний при установлении фактических обстоятельства уголовного дела. – Красноярск: Изд-во Красноярского университета, 1986. – С.4.
9. Гускова А.П. Теоретические и практические аспекты установления, данных о личности обвиняемого в уголовном процессе. – Оренбург, 1996. – С. 59.
10. Mingboyev U.Q. Dalillarni baholashda mutaxassis fikri alohida ahamiyatga ega // Sud ekspertiza yutuqlari va rivojlanish istiqbollari: O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligining sud ekspertiza xizmatining 50 yilligiga bag'ishlangan ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Toshkent, 2001. – B. 13.
11. Alimova R., Otaxo'jayev S. Sud ekspertizasini tashkil qilish va o'tkazish masalalari. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2001. – B. 3 (So'z boshi).
12. Хидоятлов Б.Б. Следственные действия, проводимые в уголовном процессе (учебное пособие – курс лекций).– Ташкент: ТГЮИ, 2006. – 194 с.
13. Muhitdinov R.A. Jinoyatchilikka qarshi kurashda sud ekspertizasining roli // "O'zbekistonda sud ekspertizaning rivojlanish istiqbollari" mavzusidagi Respublika idoralararo ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Toshkent, 2006. – B.13.
14. Isarov Q.I. Odil sudlovni amalga oshirishda sud ekspertizasining o'rni // "O'zbekistonda sud ekspertizasining rivojlanish istiqbollari" mavzusidagi Respublika idoralararo ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Toshkent, 2006. – B. 14.
15. Otaxo'jayev S.A. Sud ekspertizasining hozirgi bosqichdagi dolzarb muammolari // "O'zbekistonda sud ekspertizasining rivojlanish istiqbollari" mavzusidagi Respublika idoralararo ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Toshkent, 2006. – B. 24.
16. Pulatov Yu.S. Ekspertizaga jo'natilishi kerak bo'lgan materiallar, moddalar va buyumlarga oid hujjatli ma'lumotlarning xususiyatlari // Sud ekspertiza yutuqlari va rivojlanish istiqbollari: O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligining sud ekspertiza xizmatining 50 yilligiga bag'ishlangan ilmiy-amaliy konferensiya. – Toshkent, 2001. – B. 39.